

Проф. д.ик.н. Николай Неновски
Част от изказването на форума
„Кризите през погледа на миналото”, организирана от МФ
20 май 2009 г.

СПОРОВЕТЕ ЗА КРИЗИТЕ:

Внимателният прочит на дискусиите в миналото, особено по време на великата депресия, както и днешните спорове показват, че много малко се е променило както в обяснението на кризите, така и при предложенията за икономическа политика.

Преди всичко теоретичните дискусии трябва да се сложат в исторически контекст. След първата световна война Европа е накъсана икономически и политически. Само един факт: от 13 националните валути нарастват на 27. Прави се опит за възстановяване на довоенния златен стандарт и неговия автоматизъм, провеждат се няколко парични конференции и се създава Обществото на народите. Световните центрове се разместват, борбата за пазари става ожесточена. Икономическият живот се пренася в САЩ, която става основен кредитор, докато Европа и Азия са длъжници. Войната извежда на преден план редица нови социални групи и демократизира стопанския живот, жените стават важен фактор в обществения живот. Що се отнася до **България**, страната ни губи население и територия, и започва да изплаща непосилни репарации. Въпреки трудностите с два стабилизационни заема златната котва на лева е възстановена през 1928 г. Връхлетялата изведнъж депресия се отразява тежко на страната, цените на селско стопанство пропадат, фалират многобройни банки и дълговете в реално изражения растат. По политически причини се приемат редица закони за защита и облекчаване на длъжниците, което според мен има пагубни последствия за морала и финансите на страната. Долният пик на кризата се достига през 1932 г. В следствие растежа на стопанството се възстановява с помощта на митнически ограничения, валутен контрол, компенсационни сделки и клиринговите спогодби. За разлика от Гърция, Унгария и Румъния, България редовно обслужва външния си дълг, и не девалвира. Въвеждат се редица банкови регулации, защита на депозитите, създава се тъй наречения Банкерски съвет. С времето страната ни все повече навлиза в обятията на германското влияние и подготовката на Германия за нова война.

За разлика от великата депресия, днес кризата идва не след период на национализъм, а на глобализация. Европа е обединена, поне формално, а еврото има вече 10 години живот. Отново наблюдаваме геополитически размествания – центърът на икономически живот се пренася в Азия, която става основен кредитор, САЩ вече е длъжник. Разминавания между спестявания и инвестиции по центрове са значителни. Доларът обаче е все още в центъра на световната парична система и това затруднява световната парична реформа. Напомням, че между войните световните пари са изнесени извън системата – те са златни. Днес България е режим на паричен съвет и е част от Европейския съюз. Нейните възможности са самостоятелни решения са ограничени.

Обясненията на големите кризи

Разбира се, теориите за кризите са много и разнообразни. Но те могат да са сведат до два базови модела – Модел 1, според който виновник е пазарът, и Модел 2 – според който виновник е държавата. Нещата се повтарят.

В миналото. В рамките на Модел 1 тогава основен обвиняем е бил златният стандарт с „неговите окови”, които пренасят кризата от страна в страна, и не позволяват нарастване на паричната маса. Или, което е подобно, след раздуването на паричната маса, всяко нейно свиване е изключително болезнено. Спадът в цените и последвалата дългова дефлация водят до ограничаването на потреблението. В духа на този модел, препрочитанията на икономическите агенти са нестабилни. Как стоят нещата днес? Днес нещата леко се преместват, като се подчертава рисковата страна на финансовите пазари и на пазара като цяло. Говори се за „късогледството” на финансовите пазари, за тяхната вътрешна нестабилност и липса на ефективност. Прибавят се: липсата на регулации, осчетоводяване по пазарна стойност и др. Рядко се споменават глобалните дисбаланси, но на тях се гледа като на дошли от пазара. Когато се говори за България неминуемо идва на ум, обвинението, че паричният съвет подобно на златния стандарт е рестриктивен и вреден механизъм, изкуствено наложен отвън и ограничаващ суверенната ни парична политика. Той води до подтискане на реалните доходи на населението, и на неговото потребление.

Модел 2 с малки модификации твърди, че държавата (в миналото често се говори за „войната като фактор”) е основната причина за унищожения рай на световното довоенно стопанство. Войната води до бърз скок на паричната маса, разруха на публичните финанси и до огромни загуби. Следвоенната инфлация бързо нарушава връзките между спестяване и инвестиции, като част от спестяванията са заменени с непокрити и „фалшиви” пари (чрез ниски лихвени проценти под естественото им равнище). Това води до свръх инвестиране и „лоши”, неефективни проекти, което деформира структурата на производството. Теоретично, обяснението се дава с вредата от началния паричен шок, който руши предпочитанията и води до структурни деформации. Рано или късно се стига до обрат в конюнктурата, свиване и дефлация. Към този модел днес не може да се добави много (освен, за ниските лихвени проценти в САЩ, за подтискането на вътрешното потребление в Китай е писано много). Като помощни елементи често се добавят някои аргументи от асиметрията на информация и моралния риск, свързани например с поетите експлицитни и имплицитни гаранции от държавата за определени финансови институции, гаранции, които карат тези институции да поемат неоправдано високи рискове. Що се отнася, до България, тук бих добавил в рамките на тази парадигма и вредното влияние на европейската бюрокрация и европейските фондове, които представляват „потенциални” източници за поведенческа нестабилност и социални конфликти.

Но, и тогава и днес, модел 1 е победител. Това е моделът на недостатъчното търсене, потребление, и на нестабилността на пазарите. Модел 1 веща крах на пазара, и на либералното мислене. Въпреки посочената победа на модел 1, модел 2 е достатъчно добре представен и тогава и днес, особено в теоретичните дискусии (представителите на австрийската школа, Луизи Енауди, Жак Рюеф).

Какви са предлаганите решения?

Отново се наблюдават два модела, но за съжаление единият е тотален монополист. Монополистът **Модел 1** твърди: **напред към държавата**. Държавата трябва да стимулира търсенето (инвестициите и потреблението), като провежда експанзионистична парична и фискална политика (плюс активна политика на насърчаване на националната индустрия). Както е известно в началото на 30 те години възможните отговори на депресията се свеждат до три (девалвация, дефлация или валутен контрол), този избор определя и трите блока, на които се разпада световното стопанство. България избира да запази златния лев, прави плахи опити за свиване на публичните разходи, но основно се налага валутния контрол и ограниченията на движение на капитали. **Днес** философията на Модел 1 е същата, като преди всичко се набляга върху разнообразните технически инструменти, които централната банка и фискалната политика могат да използват. При внимателно вглеждане може да се види, че дори и тук, в техническо отношение, иновации няма (казвам това и по отношение на този хит „quantitative easing”). Няма новости и по отношение на мерките към банките (поддържане на балансите на банките, тяхната консолидация и национализация и др.) и тогава и днес се смята, че доверието на паричния пазар е основно и то може да се възстанови само от държавата и от нейните гаранции. Днес се говори за нуждата от повече (и по-ефективни ?) регулации на финансовите пазари и рейтинговите агенции, от повече контрол, от нуждата от система за ранно предупреждение и изследване на системния риск и др. Рядко се споменава за нов световен паричен ред, за нови световни пари, макар, че има някои предложения от страна на Китай и Русия. Като цяло нещата са в рамките на приемливата промяна, т.е. никаква.

За голямо съжаление, но напълно логично от социологическа гледна точка, **Модел 2** е напълно унищожен. Без да навлизам в детайли ще спомена, че според модел 2 решението е в процеса на само-уравновесяване и възстановяване на деформираният от паричните шокове предпочитания. Според този модел, не потреблението, а спестяването трябва да бъде във фокуса на икономическата политика. За разлика от първия модел, където растежът на БВП е цел на всяка цена, тук това не е така, важна е устойчивостта на икономическия растеж, неговото „вписване” в предпочитанията на икономическите агенти. Модел 2 пледира за минимална намеса на държавата и за вредността от фискални и парични стимули. В този модел изходът от кризата е неясен априори и е процес с отворен край. С други думи, ние не знаем какво ще се появи след кризата. По разбираеми причини, това не се приема от политиците. Нещата се усложняват, от това, че политиците и обслужващите ги икономисти, лансират постоянно твърденията, че Модел 2 е наивен и глупав.

Консенсусът по отношение на модел 1 е пълен: **държавата ще ни извади от кризата**. Как да си обясним това единомислие? Защо отново се „изважда” Кейнс и то в неговите най-примитивни и прото-интерпретации? Как е възможно за почти вековен период то време теорията да не роди **абсолютно** нищо ново? Няма нова теория, няма нови технически решения? Защо се били получавали заплати безброй икономисти – теоретици и практики?

Това е привиден проблем, отговорът е почти ясен. Ние го знаем интуитивно, макар и той да не ни се харесва. Накратко „Провалите на пазара”, за държавата са извинение и претекст. **Извинение от страна** на държавата, за това че стопанството се намира в такова състояние. **Претекст** - защото държавата намира поводи за нови задачи, за нови функции, за нови преразпределяния на богатства и доходи. В тази манипулация пазарът става изкупителна жертва. Той не може да се защити, той не е гласовит и аргументиран като държавата, която има на своя страна безброй чиновници и учени, работещи в държавни и „частни” университети. Но тук става въпрос за критика на нещо чрез подмяна на името му. Набеждаваш нещо за пазар, а то всъщност е **деформиран от държавата пазар** (или да кажем маскирана като пазар държава), и после да обвиниш за кризата този пазар (който обаче ние, знаем, че е маскирана държава).

Разбира се в рамките на модел 1 (напред към държавата), се борят различни интереси и сили, и както казва проф. Александър Цанков през 1932 г. решението на кризата е въпрос на “съотношението на силите, не на идеи”. Ще повтора пак, че стопанската система, в по-голямата си част система с **отворен край** и целенасочените манипулации дори на ловки играчи, на ловки интереси, водят **пак до непредвиден резултат** (нещо като филмите с неочакван край). За нас, които се страхуваме от монопола на Модел 1, това е единствената утеха, а именно, че филмите с неочакван край се харесват на публиката. Тя обикновено казва „Ах”.

Някой ще запита, е и **какво да правим?** Защо не се предлага нищо?

Ще отговорим (намирайки се в България), че единственото което може да направим е: минимум намеса, минимум дирекционни политики, спазване на принципите на разумност (устойчива валута, здрави публични финанси, малка и стегната бюрокрация, ефективна съдебна система). И най-важното, нужна е инициативата на всеки. Защото най-тежкото последствие според мен от настоящата криза е **загубата на доверие в пазара** и свободната инициатива и личната отговорност. Това е особено пагубно за младите и потенциално предприемчиви българи.